

Titelgegevens / Bibliographic Description

Titel	Willem Teellinck over de gezinsreformatie / L.F. Groenendijk.
Auteur(s)	Groenendijk, L.F.
In	<i>Documentatieblad Nadere Reformatie</i> , 8 (1984), no. 2, p. 41-51.
Copyright	2007 / L.F. Groenendijk SSNR Claves pietatis.
Producent	Claves pietatis / 2007.07.17; versie 1.0
Bron / Source	Onderzoeksarchief / Research Archive Nadere Reformatie
Website	Sleutel tot de Nadere Reformatie
Nummer	B99027702

De digitale tekst is vrij beschikbaar voor persoonlijk gebruik, voor onderzoek en onderwijs. Respecteer de rechten van de rechthebbenden. Commercieel gebruik is niet toegestaan.

Het 'Onderzoeksarchief Nadere Reformatie' bevat digitale documenten over het gereformeerd Piëtisme en de Nadere Reformatie in Nederland tot 1800. Het is doorzoekbaar met de 'Bibliografie van het gereformeerd Piëtisme in Nederland (BPN)' op de website 'Sleutel tot de Nadere Reformatie'.

The digital text is free for personal use, for research and education. Each user has to respect the rights of the copyright holders. Commercial use is prohibited.

The 'Research Archive Nadere Reformatie' contains digital documents about reformed Pietism and the Nadere Reformatie in the Netherlands until 1800. These can be retrieved by searching the 'Bibliography of the reformed Pietism in the Netherlands (BPN)' database at the 'Sleutel tot de Nadere Reformatie' website.

WILLEM TEELINCK OVER DE GEZINSREFORMATIE

Voor de Nadere Reformatie stond het vast dat verbetering van het godsdienstige en zedelijke leven in de Republiek alleen verwacht mocht worden van een reformatie van de bronnen van alle kwade praktijken: de harten en huisgezinnen van het in naam gereformeerde volk. In het gezin werd de grondslag gelegd voor onheilige handelwijzen in andere samenlevingsverbanden. Hier kon ook de basis gelegd worden voor een wèlgeordend leven in kerk en staat. Binnen de levenskring van het gezin was het mogelijk om de mens tot in zijn diepste wezen ononderbroken te beïnvloeden: ten kwade, maar ook ten goede. De Nadere Reformatie zag de verbetering van het gezinsleven als een belangrijk middel om een algemene reformatie te realiseren. Dat men bijzondere aandacht heeft geschonken aan de praktijk van de gezinsopvoeding spreekt vanzelf. In dit artikel zal ik ingaan op de ideeën van Willem Teellinck ter zake van de Reformatie van de huisgezinnen. Tevens zal iets over zijn invloed in ons land en de relatie met het Engelse puritanisme worden opgemerkt.

Teellincks christelijke huisorde

‘Soo elck hem selven beterde, soo ware het al gebetert’, schrijft Willem Teellinck in zijn reformatiegeschrift **Noodwendigh Vertoogh aengaende den tegenwoordigen bedroefden Staet van Gods volck** (1627).¹ Hij laat hier onmiddellijk op volgen: ‘soo de Huys-gesinden wel gestelt warē, het soude met Gods Kercke, ende het Lant, moeten wel gaen’ (blz.191). Er zijn volgens Teellinck mensen die menen dat het mogelijk is om een goede burger te zijn terwijl men geen goed christen is. Hij vindt dit een ‘schadelijcke Maxime’. Slechte christenen zijn hoe dan ook schadelijke leden van de republiek. Het is noodzakelijk dat in de gezinnen de toekomstige burgers van de republiek tot **christenburgers** gevormd worden. Daartoe is een nadere reformatie van de gezinnen vereist: de gezinnen moeten in overeenstemming met de gereformeerde leer gaan leven. Wanneer aan die oproep gehoor wordt gegeven, zullen de gereformeerde gezinnen mensen voortbrengen van wie een voorbeeldige invloed op anderen uitgaat en zal men gewaarworden dat de gehele republiek een andere gedaante krijgt.²

Vanwege de verdorven natuur van de mens is het niet gemakkelijk om de huisgezinnen in orde te brengen: ‘alleene d’alvermogende handt Gods, can sulcx uyt-wercken’ (blz.192). Tot werkeloosheid is men echter niet gedoemd. God werkt via de mensen en Hij heeft in de bijbel aangegeven hoe men zijn huis moet reformeren tot een ‘**cleyne Kercke**’. Het bijbelse voorbeeld is het huisgezin van Aquila en Priscilla (vgl. Phile.2 en Rom.16:3-5)

In het ‘Noodwendigh Vertoogh’ heeft Teellinck uitvoerig uiteengezet hoe

VIII-42

de bijbelse orde die in de gezinnen geïntroduceerd moet worden er uit ziet (blz.192-201). Ik zal zijn exposé hier samenvatten.

Eerst gaat Teellinck in op het wèl waarnemen van de 'stunden des daechs'; hij geeft voorschriften voor het christelijk beginnen, doorbrengen en beëindigen van de dag. Alle huisgenoten moeten de dag — na een behoorlijke, maar niet te lange slaap — met God beginnen: door bijbellezing en gebed. De huisvader moet de gezinsleden opwekken tot meditatie: zodra men wakker is, moet men zich Christus' lijden en 'schoon exempel der Godsalicheyt' voorstellen. Men mag niet met God beginnen om vervolgens met de wereld verder te gaan. Dus zal men zich behoorlijk moeten kwijten van zijn beroepswerk: men moet zijn arbeid ijverig en rechtvaardig verrichten. Van de werktijd moet iets uitgespaard worden voor het betrachten van de huisoefeningen. Ook moet er tijd voor ontspanning zijn. Men bedenke echter wel: 'de uyt-spanningen, zijn slechts als het slijpen van het werctuygh, daer wy mede wercken moeten; maer die te langhe, ende te veel zijn werk-tuygh slijpt, maect het botter, ende bederft het' (blz.193/4). De ontspanning moet geheiligt worden door gesprekken over stichtelijke onderwerpen; men schuwe 'ongeschick ghesnater, gherel, gheclap, gheschater, ende gelach'. Uiteraard zijn kaartspel, lezen van verkeerde boeken en het zingen van frivole liedjes verboden vormen van ontspanning. Het zijn deze dingen die de opgroeiende kinderen bederven en dus uit de gezinnen geweerd moeten worden. Teellinck wijst er voorts op, dat er enige tijd gereserveerd moet worden voor het verrichten van de werken der barmhartigheid en vriendelijkheid. We hebben hier te maken met een van de belangrijkste christenplichten die de gezinshoofden hun huisgenoten moeten leren (vgl. Matth.25:35v.). Het einde van de dag moet de kroon op het werk zetten. Na deelgenomen te hebben aan de huisedienst, behoort een ieder voor zich na te gaan hoe hij of zij zich gedurende de afgelopen dag heeft gedragen en verzoening met God te zoeken: 'alsoo als inden boesem Gods sich slapen te legghen' (blz.194).

Vervolgens gaat Teellinck in op de 'ghevallen des daechs'. Een mens kan in velerlei situaties terechtkomen: van ziekte en aanvechtingen tot en met bruiloftsvreugde. De gezinsleden moet geleerd worden om alle situaties zo tegemoet te treden 'dat sy haer selven altyts ghelijck zijn'. Er kunnen zich situaties voordoen die het gezin open tot het houden van een vastendag of een dankdag. Teellinck heeft precies aangegeven hoe dergelijke dagen moeten doorgebracht worden; voor de vastendag is dit zelfs van uur tot uur voorgeschreven (zie blz.195-197). Een van de adviezen die Teellinck de huisvaders geeft, is om op de vasten-biddag elk gezinslid te confronteren met de tien geboden³ en hem of haar te brengen tot schuldbekentenis, en beterschap te laten beloven. — Ik teken hier aan dat Teellinck een uitvoeriger handleiding voor het op verantwoorde wijze houden van de vasten-biddag reeds in 1618 had gegeven: **Den Christelijken Leytsman**.⁴

Uiteraard heeft Teellinck in zijn 'Noodwendigh Vertoogh' ook aandacht geschonken aan het onderhouden van de christelijke rustdag (boek IV, cap.4). Aan dit werk gaat bovendien een 'Verclaringhe des Autheurs van zijn ghevoelen, over d'onderhoudinghe des Sabbaths' vooraf. Daarin heeft hij uiteengezet wat volgens hem op de zondag wel en niet geoorloofd is. Teellinck heeft die verklaring gegeven, omdat men hem een te strenge sabbatsvisie had aangewreven: dat 'wy niet en souden dorven een Brief openen, die wy op den Rust-dach ontfanghen, oft gheene dan souden dorven af senden; ende wat dier beuselinghen meer zijn'.⁵ — Aan het slot van deze verklaring verwijst hij voor een bredere ontvouwing van zijn visie op de rechte zondagsviering naar zijn traktaat **De Rust-tijdt** (1622).⁶ Over de praktijk van de christelijke sabbat teken ik hier slechts het volgende aan. De dag voorafgaande aan de dag des Heeren moet het gehele gezin zich prepareren: men zorge er 's zaterdagsavonds voor dat het hart van 'aertsche becommerringhen' wordt ontledigd en vervuld met 'hemelsche begeerten'. Op de heilige rustdag zelf moeten de vergaderingen der gelovigen bezocht worden, thuis voorafgegaan en gevolgd door geestelijke oefeningen. Het is op die dag geoorloofd om 'natuerlicke wercken' te doen als het bereiden van eten en drinken: het is dan echter niet toegestaan om op straat te 'rinckelroyen' of in herbergen en andere 'Ravot-scholen' te verkeren. Teellinck houdt de huisvaders voor dat zij hun vermaak thuis, bij vrouw en kinderen, moeten zoeken. 's Namiddags, na de kerkdienst, mag men mede-gelovigen uitnodigen of bezoeken om de gehoorde preek te repeteren en psalmen te zingen (blz.147). Teellinck heeft ook een aantal opmerkingen gemaakt over het wél waarnemen van ieders plichten. Al hetgeen hiervoor is voorgeschreven moet iedereen nakomen; men zal elkaar tot trouwe plichtsbetrachting moeten aansporen. Men moet proberen elkaar te stichten; een goede gelegenheid daartoe bieden de maaltijden. De ondergeschikten binnen het gezin moeten onderling de deugden liefde en vreedzaamheid betrachten; in hun relatie met de huisregeerders moeten eerbied en trouw beoefend worden. Men ondermijne de christelijke huisorde niet, maar helpe de huisregeerders bij het handhaven ervan. De huisregeerders moeten goede zeden in huis invoeren en kwade praktijken — zoals pronkzucht, overdaad, dansen, kaarten en achterklap — eruit verdrijven. De huisvader dient zich te realiseren dat hij 'als een Coninck, jae als een aertsche God in zijn Huys' is (blz.198). In zijn 'cleene Monarchie, oft Republijcke' hoeft hij niets te dulden waarop hij tegen is. Bedreven kwaad moet bestraft worden, waar nodig zelfs zwaar: hetzij met de roede of door aangename zaken te onthouden. De laatste manier heeft overigens Teellincks voorkeur! Lukt het helemaal niet om de 'disordren' van bepaalde huisgenoten te redresseren dan staat het de huisvader vrij om de ordeverstoorders — zelfs als dit een eigen zoon is — uit huis te bannen. Lijfstraffen en verbanning zijn echter laatste en allerlaatste middelen, waarvan men niet licht

VIII-44

gebruik moet maken. Wanneer er een gezinslid ziek is, moet zo iemand extra genegenheid ontvangen. Wie ziek is heeft veelal een 'dweech' hart: daarvan make men ten beste van de zieke gebruik door dan goede vermaningen te geven. Wanneer de kinderen of personeelsleden hun plichten goed verrichten, moet men hen daarover prijzen; ook is het goed om eens een beloning in het vooruitzicht te stellen om iets van hen gedaan te krijgen. Niet alleen wanneer het verkeerde ongestraft blijft, ook wanneer het goede niet beloond wordt, gaat het met een gezin verkeerd. De Hemelse Vader straft en belooft Zijn kinderen. De huisvader en -moeder moeten met alle huisgenoten zo omgaan dat die hen gaan houden voor hun beste vrienden, voor wie zij hun plichten uit liefde nakomen en voor wie zij geen geheimen hebben, maar 'alle dingē dorven openbaren' (blz.199). — Aldus vertolkt Teellinck zijn patriarchale gezinsideaal.

Na de onderlinge relaties van degenen die tot het huishouden behoren aan de orde gesteld te hebben, gaat Teellinck kort in op de relatie met vrienden. Hij houdt de huisbestuurders voor, dat 'sy en moeten gheene familiaer wesen in haren Huyse, als vrienden, dan die sy connen gewaer worden, dat selve vrienden Godts zijn, ende goede familiariteyt hebben met den Heere' (blz.200). Wanneer men een logé heeft, mag die gerust gewaarworden dat er matig wordt huisgehouden en dat er dagelijks huisoefeningen worden gehouden. Men nodige de logé bij die heilige oefeningen uit. Het is Teellinck bekend dat men dit nogal eens als hypocriet aanmerkt. Wie deze oefeningen alleen betracht wanneer er logés zijn, gedraagt zich inderdaad schijnheilig; dit is echter geenszins het geval wanneer men de logés uitnodigt om deel te nemen aan een reguliere praktijk. Het is dan niets minder dan 'het behoorlijck aen-legghen, van de ghemeynschap der Heylighen'; Teellinck attendeert in dit verband op de handelwijze van Mozes jegens Jethro (Exod.18). Bij die dagelijkse huisoefeningen nodige men ook eenvoudige burens, die de leeskunst niet machtig zijn, uit. Wanneer men het kan bekostigen moet men een keer per week enige arme vromen ten dis vragen, die zo tevens in staat gesteld worden om 'een soeticheyt te vinden inde heylighe oeffeningen' (blz.201).

Teellinck adviseert de huisvaders en -moeders om iedere avond samen te overleggen hoe zij het er als huisregeerders hebben afgebracht: in hoeverre is de huisorde gehandhaafd en welke 'disordren' moeten nog verbeterd worden? Dit maakt een gerichte, eenparige aanpak van de 'misusen' mogelijk. Dergelijk overleg levert trouwens nog iets op: 'dit sal oock groote liefde verwecken, tusschen Man, ende Wif, ende doen hun onder-vinden, watte weerde panden, dat sy aen malcanderen hebben, ende wat een hulpe, ende gherief, dat sy van malcanderen ghenieten' (ibid.).

Teellincks pedagogie

In het hoofdstuk dat volgt op de beschrijving van de christelijke huisorde is Teellinck nader ingegaan op een van de belangrijkste plichten van de huisregeerders: de opvoedingsplicht (blz.201-206). Die plicht is zo belangrijk, omdat zij betrekking heeft op degenen 'die de naeste eeuwde de werelt maken sullen'. Bij de reformatie die binnen en vanuit de gezinnen moet worden gerealiseerd, dient de verbetering van de vigerende opvoedingspraktijk dan ook een centrale plaats in te nemen. Volgens Teellinck is het met de opvoeding van de kinderen der gereformeerde christenen droevig gesteld. Uit de zorg die men aan de kinderen besteedt, krijgt men de indruk dat veel ouders in hun kinderen niet meer zien dan 'een clompe levendich vleesch' (blz.53). Toegeeflijkheid is de kwaal van de meeste opvoeders. Ondertussen is men er wel verantwoordelijk voor, dat vanwege het 'dertel' gedrag van 'd'aenwassende Christelicke gedoopte jonghe jeucht' de Reformatie gehemeld wordt door doopsgezinden en rooms-katholieken (blz.55).

Teellincks pedagogische voorschriften zal ik hier beknopt weergeven.

De ouders en andere personen die voor de opvoeding der kinderen zorgdragen moeten er goed van doordrongen zijn, dat gereformeerde christenen 'ghecruyst (moeten) zijn aen de werelt'. Wereldse grootsheid kan dan ook niet het doel van de christelijke opvoeding zijn. Men behoort de kinderen goede burgerlijke zeden, en vaardigheden als lezen en schrijven bij te brengen, de jongens zullen een geschikt en nuttig beroep en de meisjes huishoudelijk werk moeten leren, maar het belangrijkste is dat zij worden opgevoed in de vreze Gods, opdat zij een rechtschapen christelijk leven leiden voor God en de mensen (blz.202). Men beginne in dezen vroeg. Men neme de les van de natuur te baat: 'Wy sien de jonghe spruytkens, connen gebogen worden werwaert datmen wilt, niet soo d'oude, volwassene, stijve boomen' (blz.201). De duivel ligt volgens Teellinck op de loer om de kinderziel al zo vroeg mogelijk voor zich in te winnen. De meeste ouders zien in de 'boose parten, ende quade gheneghenheden' van de kleintjes geen 'helsche spruyten, vande vervloecte verdorvene natuere, die in ons is'. In plaats van die verkeerde uitingen te corrigeren, lachen zij erom. Dit lachen werkt evenwel als een 'helschen dauw' op de verkeerde spruitjes (blz.54). Men versterkt zodoende de verkeerde gedragingen van de kinderen en het zal steeds moeilijker worden om ze nog iets goeds te leren (blz.202/3).

Tamelijk uitvoerig is Teellinck in het 'Noodwendigh Vertoogh' ingegaan op de beste manier waarop men kinderen de burgerlijke deugdzaamheid en de ware godzaligheid kan leren (blz.203-206).

Zijn eerste voorschrift in dezen is om de kinderen altijd met een goed voorbeeld voor te gaan en erop toe te zien dat zij zoveel mogelijk onder

VIII-46

vrome en fatsoenlijke mensen verkeren. Kinderen zijn immers net 'simmen' (= apen). Zij neigen er vooral toe om hun ouders — die zij van nature een goed hart toedragen en voor wijs en deugdzaam houden — in alles te volgen. Het is dan ook van eminent belang dat de ouders zich wachten voor pronkzucht, onmatigheid, vuilsprekerij enz. De dienstboden hebben veel contact met de kinderen. Men zorgte voor een godzalige dienstbode: gezien de gunstige invloed die zij op de kinderen vermag te hebben, is zij letterlijk goud waard (blz.203). Men mag zijn kinderen niet op school doen bij libertijnse, roomse of doopsgezinde schoolmeesters. Er moet op toegezien worden dat de kinderen goede schoolkameraadjes kiezen: 'Een schurft schaep, bederft dickwils een gheheel stal, soo het niet ghemijdt en wort' (blz.204).

De mens weet van nature niets van de dingen Gods, hij moet daarin onderwezen worden. Dat is in de eerste plaats de taak van de ouders. Zij moeten de kinderen de kennis van de gronden der religie gestadig en beetje bij beetje ('by lutkens, ende lutkens') indruppelen. Men beginne met het gemakkelijke, met 'melck', en geve eerst later de 'vaste spijs'. Er moet elke dag iets aan dit onderricht gedaan worden, vooral tijdens de maaltijden. Wanneer moeder en de dienstbode de kinderen aankleden kunnen zij het geleerde laten opzeggen. Het onderricht moet niet alleen op vriendelijke toon, maar ook 'beweeshlijk' gegeven worden: de kinderen moeten namelijk merken dat het ernst is, zij moeten een eerbiedig respect voor religieuze zaken krijgen.

Men moet de kinderen van jongs af aan aanwezig laten zijn bij de dagelijkse **huisoefeningen**: bijbellezing, gebed, catechisatie, stichtelijke gesprekken en preekbespreking. Men moet erop toezien dat de kinderen deze oefeningen aandachtig meemaken en men controleert wat hen ervan is bijgebleven. Uiteraard dient men bij een en ander rekening te houden met verschillen in ontwikkeling. Wanneer men iedere dag met de kinderen huisoefeningen pleegt, zal dit volgens Teellinck een 'ongeloofelijke impressie' op de kinderziel nalaten (blz.205). Oudere kinderen, die lezen geleerd hebben, moet men de bijbel en stichtelijke boeken laten lezen in plaats van 'quade verderffelijcke Clucht boecxkens, Amoureuse Liedt-boecxkens, ende noch andere fabuleuse, ende verderffelijcke boecken' (blz.205,54/5). Teellinck weet te melden dat er — in Middelburg? — jongelui zijn die in hun vrije tijd met graagte in de bijbel en andere goede boeken lezen: zij voelen zich niet meer aangetrokken tot 'die ydele boecken, en malligheden, daer mede vele jongelien so jammerlijk verpestet worden' (blz.205). Als er publieke godsdienstoefeningen gehouden worden, moeten vader en moeder met het hele gezin ter kerke gaan. De kinderen moeten al vroeg het huis des Heeren gaan liefhebben. Wandelend naar het godshuis vertelle men hun dat ze het 'Woord des Levens' gaan horen en dat de verloren geesten in de hel voor zo'n kans alles zouden overhebben.

Wanneer de kinderen iets verkeerd gedaan hebben, moet men ze berispen en indien zij zich zeer misdragen hebben, spare men de roede niet. De opvoeder die zich in dezen laat gaan, straffe evenwel liever zichzelf! Men moet met zijn kinderen niet te zachtzinnig omgaan. Zodoende worden de kinderen in huis de baas. Wanneer hun ouders vroeg komen te overlijden, zullen dergelijke verwende kinderen ervaren dat stiefouders niet voor hun dwingelandij capituleren. Ook later, wanneer deze kinderen met vreemden te maken krijgen — bijvoorbeeld in een dienstverband — zal hun gedrag niet geaccepteerd worden. Het is dan ook van groot belang dat men zijn kinderen al vroeg leert om zichzelf te verloochenen: om niet hun eigen zin te doen, maar die van hun ouders. Men mene niet dat men daartoe altijd zeer streng moet zijn en zware straffen moet uitdelen. Men moet proberen om het hart van de kinderen te winnen en liefde te wekken voor de deugd. Dat een dergelijke 'liberale' opvoeding⁷ mogelijk en succesvol was, was Teellinck gebleken te Middelburg: 'Daer zijn moeders inde stadt, die met wat goet Christelick beleyt, sonder gestrengicheyt, hare kinderens soo op-brenghen, dat sy al vroeck groot gherief, ende hulpe van hare kinders trecken, inde saken van haer huys' (blz.206).

Van het opvolgen van zijn pedagogische voorschriften verwachtte Teellinck veel: 'elck kindt soo wel gheoeffent, ende opgebracht, soude wesen als een scherpe pijle, inde handt eens gheweldigens ... om te schieten tot in het herte vande godloosheyt ... ende soo soude de cracht der booser nucken, van tijde te tijde meer ende meer mogen gebroken worden' (ibid.).

In het spoor van Teellinck

Het pleidooi van Teellinck in het 'Noodwendigh Vertoogh' om de huisgezinnen te transformeren in 'kleine kerken' en zo bij te dragen aan de reformatie van land en kerk vinden we ook in andere werken van deze schrijver terug. Zo stelt hij in de **Sleutel der Devotie**: 'een yegelijck huysgesin behoorde te wesen als een kleyn Kerckxken'⁸; in **De Rust-tijdt** betoogt hij, dat elke 'disordre' in de republiek afkomstig is uit een ei dat gelegd en uitgebreed is in de huisgezinnen: 'daer kan dan den Basiliscus in sijn eyeren best vertreden worden'.⁹ In zijn 'Noodwendigh Vertoogh' heeft Teellinck echter precies aangegeven, wat er zoal gedaan moest worden om de huisgezinnen te veranderen in 'kleine kerken'.

Het op de vorige bladzijden samengevatte betoog bevat twee aanwijzingen dat Teellincks idealen voor het christelijke gezinsleven in zijn Middelburgse gemeente in praktijk zijn gebracht. Dat Teellinck zelf het goede voorbeeld heeft gegeven moge blijken uit de postuum uitgegeven **Ordere van Mr.W.Teellinck geconcipteert, om bij hem selven alleen, in zijn Huysgesin en bij andere te betrachten**.¹⁰ De door Teellinck ge-

VIII-48

propageerde en gepraktizeerde idealen met betrekking tot de nadere reformatie van het gezin zijn in ons land overgenomen door hen die in Teellinck hun 'godvruchtigh hooft' zagen. Voordat ik hiervan enkele voorbeelden geef, moet ik erop wijzen dat in het oeuvre van Teellinck niet voor het eerst op een nadere reformatie van het gezinsleven is aangedrongen. Jean Taffin, die wordt gezien als de voorloper of wegbereider van de Nadere Reformatiebeweging, had in zijn **Boetveerdicheyt des Levens** al ernstig gepleit voor het houden van huisoefeningen en verbetering van de gezinsverhoudingen.¹¹ Wie Taffin en Teellinck in dezen vergelijkt moet evenwel vaststellen, dat Teellincks model van het ge-re-formeerde huisgezin verder ontwikkeld is dan dat van Taffin: in de 'kleine kerk' van Teellinck is alle doen en laten van de gezinsleden meer en strakker geregeld dan bij Taffin.

Welnu, in het spoor van Teellinck hebben in de loop der tijd diverse schrijvers een reformatie van de huisgezinnen tot nauwkeurig geordende 'kleine kerken' voorgestaan. Enige auteurs hebben zichzelf uitdrukkelijk gemanifesteerd als volgelingen van Willem Teellinck. Dat is het geval bij mannen als Petrus de Witte, Simon Oomius en Abraham van de Velde. Als de laatstgenoemde de lezers van **De Wonderen des Alderhoogsten** oproept om van hun huisgezinnen 'kleyne gemeynten' te maken en wel door de huisoefeningen te gaan waarnemen, refereert hij in de marge aan Teellincks **Noodwendigh Vertoogh**.¹² Als Petrus de Witte in een der voorwoorden van zijn bekende **Catechizatie over den Heidelberghschen Catechismus** de huiscatechisatie recommandeert, beroept hij zich op Teellinck¹³; van 'dien grooten Yveraer in Gods huis' heeft hij trouwens een keur van gezaghebbende uitspraken ter zake van de catechese bijeengebracht in het voorwerk van zijn catechisatieboek!¹⁴ De predikant van Purmerland Simon Oomius was ervan overtuigd, dat 'onder die veele dingen, in de welke de reformatie en herstellinge noot-saeckelijck vereyscht wordt, het huysgesin, ende de huysoeffeningen wel d'eerste ende voornaemste plaetse (verdient)'.¹⁵ Blijkens de opdracht van zijn in 1661 verschenen **Ecclesiola, dat is Kleyne Kercke**¹⁶ wist Oomius zich in dezen geruggesteund door 'Teelingius, welckers name al-tijts by de vroomen in onse Kercken in zegeninge wesen sal'. Hij citeert in dit verband Teellincks boek over de zondagsviering — **De Rust-tijdt** — en in de marge verwijst hij nog naar diens **Noodwendigh Vertoogh**. Oomius wist zich een metgezel van de Amsterdamse predikant Petrus Wittewrongel en van zijn Rotterdamse collega Franciscus Ridderus. Gaf Oomius in zijn **Ecclesiola** een pleidooi en aanwijzingen voor het houden van huisoefeningen, Wittewrongel had in zijn **Oeconomia Christiana** van 1655 voorschriften gegeven ter verbetering van de onderlinge relaties der huisgenoten¹⁷; hij beloofde later ook nog de huisoefeningen te zullen behandelen. Die belofte heeft hij ingelost in hetzelfde jaar waarin Oomius' boekje over dit onderwerp verscheen.¹⁸ Geheel in de lijn van Teellinck ligt de volgende grondovertuiging van de auteur van het omvangrijkste

gereformeerde handboek voor de gezinsreformatie en -ethiek: 'Het en kan, noch het Land, noch Godts Kercke oyt wel-gaen; soo de reformatie onser sonden ende grouwelen, van de particuliere huys-gesinnen, sijn begin niet en neemt. Want soo lange als die van hare overtredingen ende sonden niet en zijn gezuuyvert, ende al het gene daer in is ontstelt, verbetert worden; soo en kan dese reformatie tot de Kercke ofte Politie noyt ter degen doorbreken'.¹⁹ Ridderus heeft, zoals de lezers van dit blad uiteraard bekend is, een uitvoerige bloemlezing uit het oeuvre van 'die grote Man' Willem Teellinck samengesteld en in het jaar volgend op de publicatie van zijn indrukwekkende excerpt voorzag hij de gereformeerde 'huyshouders' van een **Dagelijcxsche Huys-catechisatie**.²⁰

De invloed van Teellinck is voorts aanwijsbaar bij de man die in het laatste kwartaal van de zeventiende eeuw de zaak van de gezinsreformatie — en met name de praktijk van de huiseredienst — bepleitte: Jacobus Koelman.²¹ Uit de achttiende eeuw noem ik hier tenslotte Jacobus Fruytier, de bekende Rotterdamse ijveraar voor de gereformeerde orthodoxie en -praxis.²²

De invloed van het piëtistische puritanisme

Wanneer Teellinck als een der belangrijkste middelen ter verbetering van 'den tegenwoordigen bedroefden Staet van Gods volck' de reformatie van de huisgezinnen aanbeveelt, komt hij met een remedie waarvan hij de succesvolle uitwerking tijdens zijn verblijf in Engeland in 1604 was gewaar geworden. Hij vertoefde toen te Banbury, waar het de piëtistische puriteinen was gelukt om in de gezinnen een zodanige orde te doen onderhouden dat zij voluit 'little churches' waren. Omtrent de details van deze huisorde heeft hij zijn Nederlandse lezers enige jaren later verslag gedaan. Wanneer men dat verslag — o.m. te vinden in de voorrede van het **Huys-boecxken** (1618)²³ — vergelijkt met hetgeen ik heb weergegeven uit het **Noodwendigh Vertoogh** valt de frappante overeenstemming op. Men mag gerust stellen dat Teellinck ter zake van de vormgeving van het gezinsleven ideeën verkondigde waarvoor hij geporteerd is geraakt dankzij het piëtistische puritanisme. Ook voor andere voormannen van de Nadere Reformatie is het contact met het Engelse voorbeeld van grote betekenis geweest! De literatuur die de piëtistische puriteinen ten dienste van de 'spiritualization of the household' concipieerden, werd door de onzen instemmend gelezen; diverse praktikale werkjes op dit gebied zijn vertaald. Hetgeen onze piëtisten van hun Engelse confraters zagen en lazen zal niet als 'vreemd' zijn ervaren. In de puriteinse gezinsmoraal en gezinsdevotie herkende men zaken die ook al door Taffin en Calvijn waren gepropageerd. Het bijzondere van de puriteinen was dat het hun voortreffelijk was gelukt om hun idealen heel precies in praktijk te brengen en een massa duidelijke handleidingen op de boekenmarkt te brengen. Zó, over-

VIII-50

eenkomstig het geleefde en beschreven model van de puriteinse 'little churches' moesten de huisgezinnen der gereformeerden verbeterd worden. Bij de imitatie van dit voorbeeld zijn er in de wijze waarop de praxis pietatis in het gereformeerde gezinsleven gestalte moest krijgen accenten gelegd die men voorheen niet aantrof. Een duidelijk voorbeeld lijkt mij de door Teellinck c.s. voorgestane strenge methodisering van de devotie op zondag en gedurende vastenbiddagen.²⁴

L.F. Groenendijk

Noten

1. Willem Teellinck, **Noodwendigh Vertoogh, Aengaende den tegenwoordigen bedroefden Staet/ van Gods volck; waer-inne Getrouwelijck aenghewesen wort; in wat swaricheyt ende vervallinghe wy ghecomen zijn/ in wat perijckel wy noch staen/ met de noodighe remedien/ om ons verderf te verhoeden. Hier is by ghevoeght een corte Verclaringhe/ van des Autheurs ghevoelen/ over het stuck vanden Sabbath**, Middelburg (Jacob vande Vivere) 1627.
2. Teellinck schrijft letterlijk: 'Och/och/ het en is niet uyt te spreken/ wat een stichtinge daer soude gaen over het gantsche Lant/ by aldien alle de Huysgesinden inden lande/ daer geseyt worden **Gereformeerde Christenen** te woonen/ sich oock Christelijcken hadden; die souden uyt-leveren **exemplaren der Godsalicheyt**, onder dē volcke/ van daer soude uyt gaen een **cracht der Godtsalicheyt** welcke de boosheyt des werelts/ soo soude beschamen/ ende den verderffelijcken loop veler snooder nucken/ soo crachtelijcken breken/ dat wy vry wel souden sien een andere ghedaente van Republijcke/ dan wy nu doen'; **Noodwendigh Vertoogh**, blz. 191.
3. Daartoe kon men gebruikmaken van 'zondenspiegels' of 'zondenregisters': opsommingen van overtredingen van de tien geboden. In het **Noodwendigh Vertoogh** treft men een zondenregister aan op blz. 245-269. Voor andere voorbeelden verwijs ik naar het desbetreffende artikel van W. van Gent in **Doc.blad Nad.Ref.4** (1980), 39-42.
4. Zie over dit werk van Teellinck het artikel van W.J. op 't Hof in **Doc.blad Nad.Ref.3** (1979), 33-40.
5. Aldus Teellinck in punt VI,10 van de genoemde 'Aenspraecke'.
6. Over dit werk: W.J.M. Engelberts, **Willem Teellinck** (diss.) Amsterdam 1898, blz. 115-126. De volledige titel in de Teellinck-bibliografie van Engelberts (nr.20) en die van J.v.d. Haar (nr.47).
7. Teellinck schreef letterlijk: 'de kinderen moeten liberalijck opgebracht worden'; **Noodwendigh Vertoogh**, blz. 206.
8. W.Teellinck, **Sleutel der Devotie**, deel 1, Utrecht 1655, blz. 379.
9. W.Teellinck, **De Rust-tijdt**, Rotterdam 1622, blz. 255. N.B.: het geciteerde trof ik aan in de opdracht van het nog door mij te noemen boekje van Simon Oomius (noot 16) en in de aanspraak aan de gemeente te Delft van het nog te vermelden catechisatieboek van Petrus de Witte (noot 13).

10. Ik geef de titel van de in 1660 uitgegeven huisorde volgens de bibliografie van Engelberts (nr. 56). Met behulp van deze huisorde heeft Engelberts, a.w., blz. 29-32 het huiselijk leven van Teellinck getekend. Het viel mij op dat er frappante overeenkomsten zijn tussen hetgeen Engelberts uit de **Ordere** heeft aangetekend en hetgeen ik van het **Noodwendigh Vertoogh** heb besproken. Ik vermoed dan ook dat het door mij behandelde tekstgedeelte (met name blz.192-201) van autobiografische origine is.
11. Zo behandelde Taffin in hoofdstuk 6 van het tweede boek de huisgebeden en in de hoofdstukken 1 tot en met 5 van het derde boek de plichten van man en vrouw en die van ouders en kinderen.
12. A.v.d Velde, **De Wonderen des Alder-hoogsten**, Amsterdam 1707⁴, blz. 579.
13. Zie de 'Aenspraecke' aan de Delftse gemeente van P. de Witte's **Catechizatie over den Heidelberghschen Catechismus der Gereformeerde Christelicke Religie**, Dordrecht 1656⁸. De auteur citeert uit Teellincks **Sleutel der Devotie en De Rust-tijdt**.
14. Behalve uit de in de vorige noot genoemde werken treft men ook citaten aan uit (N.B.: ik spel de titels volgens de opgave van De Witte!): 'Den gebaenden wegh ter zaligheid', 'Geestelicke Couranten', 'Noodwend. Vertoogh', 'Huis-boeck', 'Kole van den Altaer, tot verwerminge der Laeuwe'.
15. Aldus Oomius in de opdracht van het in noot 16 te vermelden werk.
16. S.Oomius, **Ecclesiola, dat is Kleyne Kercke. Ofte Aenwijzingen door welcke oeffeningen, en betrachtungen van Godtsaligheydt, en Godtsdienstigheydt, de Huysgesinnen der Christenen, Kleyne Gemeeynten kunnen worden**, Amsterdam 1661.
17. P.Wittewrongel, **Oeconomia Christiana. Ofte Christelicke Huyshoudinge. Bestiert naer den Reghel van het suyvere Woordt Godts**, Amsterdam 1655.
18. P.Wittewrongel, **Het tweede boeck van de Oeconomia Christiana**, Amsterdam 1661, blz. 734-896.
19. P.Wittewrongel, a.w., blz. 1038v..
20. Van de eerste druk uit 1657 gaf ik de volledige titel in **Doc.blad Nad.Ref.2** (1978), 94.
21. Zie in dit verband mijn artikel over **Jacobus Koelman's actieplan voor de Nadere Reformatie**, in: **Doc.blad Nad.Ref.2** (1978), 124.
22. J.Fruytier, **Gerichts-handelingen van den Alderhoogsten Godt met zyn volk van Nederland**, deel 2, Utrecht 1766³, blz. 575-577.
23. Over deze pennevrucht van Teellinck W.J. op 't Hof in **Doc.blad Nad.Ref.2** (1978), 97-105. Al eerder deed Teellinck verslag van zijn verblijf te Banbury in de dedicatie van een door hem vertaald traktaatje van William Whately, predikant te Banbury: zie **Doc.blad Nad.Ref.1** (1977), 105-114.
24. Ik verwijs voor een uitvoeriger behandeling van de invloed van het puritanisme op de Nadere Reformatie naar het artikel van prof. Graafland in **Doc.blad Nad.Ref.7** (1983), 1-24.